

ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΤΩΝ ΗΡΩΪΚΩΝ ΠΡΟΔΡΟΜΩΝ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΑΓΙΚΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Ἡ ἐπιβολὴ τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας ἐκορύφωσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἡρωολατρείαν. Ὅ,τι ἔπραττε προηγουμένως ὁ πανίσχυρος ἄνθρωπος χωρὶς τὴν ὑποστήριξιν τῶν θεῶν, ἀλλὰ πρὸς ὄφελός των διὰ τῆς σωματικῆς του δυνάμεως, ἔγινε διὰ τοῦ ἐγγράφου νόμου καθεστῶς. Τὸ «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος»⁷⁰ ἐξεπροσώπησε διὰ τοῦτο τὴν γενικὴν ἀνάγκην, προτοῦ ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς ὀρίσῃ λογικῶς καὶ διὰ τῆς ψήφου τὴν θέλησίν του. Διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ὁμοῦς ἡ δυναμικὴ αὐτὴ στάσις, ὅπως ἐξεδηλώθη χάριν τῆς νομικῆς κατοχυρώσεως τοῦ δικαίου ὑπὸ τῶν ἡρωϊκῶν του προδρόμων, ἔπρεπεν ὄχι μόνον νὰ ἔχη καταστραφῇ τὸ ἠθικὸν μέγεθος τοῦ κράτους, ἀλλ' ὁ ὑποτελής κόσμος νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προβάλλῃ καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἀπαίτησίν του. Τῆς ἡρωολατρείας προηγῆθη διὰ τοῦτο

α) μία κοινωνικὴ ἀναστάσις εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀριστοκρατῶν, ὠρισμένοι ἐκ τῶν ὁποίων, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπικράτησις ἦτο μέχρι τῆς ἐξισορροπήσεως τῶν δυνάμεων θέμα οἰκογενειακῆς ὑπεροχῆς, ἔχασαν τὴν περιουσίαν καὶ τὰ προνόμιά των καὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐκπατριθοῦν ἢ νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν συμπάσχοντα πληθυσμόν,

β) μία θρησκευτικὴ ἀπαγοήτευσίς ἐκ τῆς ἀνικανότητος τῶν θεῶν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἠθικὴν τάξιν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον τοὺς ὠδήγησεν εἰς τὴν μακαριότητα τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἄφησε τὰ θέματα τῆς ζωῆς εἰς τὴν διάθεσιν ὑποδεεστέρων, ἀλλ' ἀποτελεσματικῶν ὄντων καὶ

γ) ἡ δημιουργία τῶν ἀστεων περὶ τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν συνέρρευσαν ἀρχικῶς οἱ ἀντίπαλοί του εὐγενεῖς, ἀλλ' οἱ ἀκληροὶ καὶ ὅσοι ἐγκατέλειψαν τοὺς ἀγροὺς χάριν τῆς βιοτεχνίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προέκυψε μία νέα κοινωνία φυλετικῶς ἀναμείκτου συνθέσεως, ἡ ὁποία καὶ μετὰ τὸν

περιορισμόν τῶν βασιλικῶν δικαιωμάτων καί τήν ἀστυφιλίαν τῶν ἀριστοκρατῶν ἐζήτησε διὰ τῆς αὐξανομένης οἰκονομικῆς τῆς δυνάμεως ἐκ τῆς ναυτικῆς κυρίως συναλλαγῆς νά συμμετάσχη τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ τὴν ἔφερεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς κυρίους τῆς γῆς, οἱ ὅποιοι χάριν τῆς παραδόσεως ὑπετίμησαν τὴν ἐμπορικὴν οἰκονομίαν, διὰ νά χάσουν ἐνώπιον τῶν συνεχῶς ἰσχυροτέρων ἐκπροσώπων τοῦ δημοτικοῦ κόσμου τὸ κοινωνικόν των μέλλον. Ἀφ' οὗτου μάλιστα ἡ πτώσις τῆς τιμῆς τοῦ σιδήρου ἐπέφερε τὸν ἐξοπλισμόν τῶν πεζῶν διὰ θώρακος, κράνους, ἀσπίδος, ξίφους καὶ ἀκοντίου, ὁ Ἡρακλῆς δὲν ἐμάχετο δι' ἐνὸς ροπάλου ἢ τόξου, ὅπως τὸν ἤθελεν ἡ ἀστική φαντασία τοῦ Ὀμήρου⁷¹, ἀλλὰ διὰ τῆς σιδηρᾶς πανοπλίας, «ὡς ὁ πλίτης»⁷² ἐναντίον τῶν ἐφίππων.

Τὰ σημαντικὰ ἡράκλεια κατορθώματα δὲν συνετελέσθησαν διὰ τοῦτο ἐναντίον τῶν θηρίων («πόσον γὰρ ἂν τι καὶ βλάβειε λέων ἢ σὺς ἄγριος;»⁷³), ἀλλὰ κατὰ τῶν ἐκμεταλλευτῶν τοῦ γενικοῦ κόπου ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου π. Χ. αἰῶνος⁷⁴, ὅποτε διὰ τῶν μεταναστεύσεων καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἰδίως ἐμπορίου ἀπέκτησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἰκονομικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἰσχὺν ἢ ἀστικὴν τάξις. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ μετέπειτα «μέγιστος θεὸς»⁷⁵ εἶναι ἀκόμη θνητός :

«Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακλεείην
εἶδωλον...

ἀμφὶ δὲ μιν κλαγγὴ νεκύων ἔεν οἰωνῶν ὤς,
πάντοσ' ἀτυζομένων· ὁ δ' ἐρεμνῆ νυκτὶ ἐοικώς,
γυμνὸν τόξον ἔχων καὶ ἐπὶ νευρῆφιν ὀιστόν,
δεινὸν παπταίνων, αἰεὶ βαλέοντι ἐοικώς»⁷⁶

Ὡς κύριον ἔργον ἔχει νά τιμωρῆ τοὺς «ὑπερφιάλους, ἀδίκους τε ἄνδρας»⁷⁷, νά καταδιώκη «ἀνήμερα φύλα», ὅχι μόνον τοὺς «πονηροὺς ἀνθρώπους»⁷⁸ καὶ τὰ τοτεμικά των ἐμβλήματα, τὰ ὅποια ἐξελήφθησαν ὡς αἰμοβόρα ζῶα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπερφυσικούς των ἐπιτρόπους, «πάντα κακοῦργον, κακοποιὸν τῶν βροτῶν καὶ τῶν θεῶν»⁷⁹, νά εἶναι γενικῶς τῶν ἀδίκων «μέγιστος πολέμιος κατὰ χθόνα»⁸⁰. Κατ' οὐσίαν ὁ Ἡρακλῆς «τυράνους

ἀναιρῶν» καὶ «πόλεις σωφρονίζων»⁸¹ ἐξεπροσώπησε διὰ τῆς ἀκαταβλήτου φυσικῆς του δυνάμεως τὸν δῆμον τῆς πόλεως, ὁ ὁποῖος κατόπιν αἱματηρῶν, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος νικηφόρων ἀγώνων ἐπετύγγανε τὴν καταγραφὴν τῶν ἠθικῶν του αἰτημάτων. Δὲν ὑπῆρξεν ὡς ἐκ τούτου μόνον «τυράννων σωφρονιστῆς» καὶ «δουλείας ἐλευθερωτῆς», ἀλλ' ἐπίσης καὶ πρὸ πάντων «ἐλευθερίας νομοθέτης» καὶ μάλιστα «εὐρετῆς νόμων»⁸². Ἐὰν εἰς τὸν ἀστικὸν κόσμον ἐβασίλευε τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν ἡ δικαία ἰσχὺς τῆς γενικῆς θελήσεως εἰς τὴν γραμματικὴν τῆς ἐκφρασις, τοῦτο συνέβαινε διὰ τῶν ἡρακλείων ἄθλων:

«Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων
ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον
ὑπερτάτα χειρὶ. τεκμαίρομαι
ἔργοισιν Ἡρακλέους»⁸³

Ἐὰν λοιπὸν τὸ γένος τῶν ἡρώων, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ κεντρικοῦ των ἐκπροσώπου ἐμάχοντο χωρὶς τὴν συμπαράστασιν, ἀλλ' ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀπόλλωνος⁸⁴, ἐπίσης ἐναντίον τῶν Ὀλυμπίων⁸⁵, ἐκφράζη τὴν ὑπερνίκησιν τῆς ἀριστοκρατικῆς ἠθικῆς καὶ ταυτοχρόνως τῆς ἐλπίδος εἰς τοὺς θεούς, κατὰ κύριον λόγον παρουσιάζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δημοτικῆς αὐτοπεποιθήσεως, ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρξεν ἡ κρυψίνοια τοῦ Ὀδυσσέως ἢ τοῦ Ἡρομηθέως

(«ὡς οὐ κατ' ἰσχὺν οὐδὲ πρὸς τὸ κρατερόν
χρεῖη, δόλω δὲ τοὺς ὑπερσχόντας κρατεῖν»⁸⁶),

ἀλλ' ἡ ἐπιθετικὴ στάσις, ἡ παραδειγματικὴ τιμωρία τῶν ἀδίκων ὑπὸ τῶν ἀδικουμένων καὶ ἰδίως ἡ νομοθετικὴ κατοχύρωσις τῶν ἀστικῶν δικαιωμάτων. Ἀφ' ὅτου ὁμοῦ ἐπαυσε νὰ φέρη διὰ τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου τὴν εὐθύνην ὁ θεός, ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὴν τραγικότητα τῆς ὑπάρξεώς του. Ὁ ἡρωϊκὸς κόσμος ἐγέννησε διὰ τοῦτο τὴν τραγωδίαν, ὥστε νὰ ἔχη δίκαιον ὁ Πλάτων, ὅταν θεωρῇ τὸν πρῶτον ὑμνωδὸν ἀνθρωπίνων κατορθωμάτων ὡς πρῶτον τραγικὸν ποιητὴν⁸⁷. Εἰς τὸ Ἔπος βεβαίως δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη προβλήματα ἥθους καὶ εἰς

τὴν «Ἰλιάδα» οἱ θεοὶ βοηθοῦν καὶ ἀνταγωνίζονται τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὴν «Ὀδύσειαν» ὁμοίως ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάζεται νὰ δράσῃ μόνος του ἐναντίον τῶν φοβερῶν στοιχείων τοῦ πελάγους καὶ τῆς ξηρᾶς καὶ παρ' ὅτι θεωρεῖ ὡς ὑπεύθυνον τῆς δυστυχίας τὸν θεόν («οἶδα γὰρ ὡς μοι ὀδώδυσται κλυτὸς Ἐννοσίγαιος»⁸⁸), κατανοεῖ τὰ ὄριά του, ὑφίσταται τὸν κάματον καὶ τὴν ἀδικίαν καὶ δὲν πρέπει μόνον νὰ γίνῃ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων «πολύμητις»⁸⁹ καὶ «πολυμήχανος»⁹⁰, ἀλλ' εἶναι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς δράσεως «πολύτλας»⁹¹.

Ἄμεσως διὰ τοῦτο μετὰ τὸν Ἐπικὸν ἐκθειασμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου ἔργου παρουσιάζεται εἰς τὴν Ἰωνίαν ἢ Λυρικὴ ποίησις, ἡ ὁποία εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἔθεσε τὸ βάρος τοῦ ρυθμικοῦ λόγου εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ καὶ τοὺς συγκεκριμένους ὄρους τῆς ζωῆς του. Ἦδη ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν Βοιωτίαν δὲν ὁμιλεῖ ἐξ ἀποστάσεως περὶ τῶν ἔργων τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ ἐκπληκτικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς πρῶτος Εὐρωπαῖος ποιητῆς ἀναφέρει τὸ ὄνομά του καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ γεγονότα καὶ τὰ προβλήματα τῆς προσωπικῆς του ὑπάρξεως. Τὸ λυρικὸν ποίημα φθάνει μέχρι τοῦ σημείου ὅχι μόνον νὰ παραβλέψῃ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ νὰ δώσῃ ἔκφρασιν εἰς τὰ ἐντελῶς ὑποκειμενικὰ καὶ διὰ τοὺς πολλοὺς ἀσήμαντα πράγματα τοῦ καθημερινοῦ βίου καὶ νὰ στρέψῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατοῦ ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω, ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ἀπιθάνων ὄντων τῆς φαντασίας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πάθους, τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγωνίας καὶ ταυτοχρόνως τῆς κρίσεως διὰ τὰ γεγονότα, ἐὰν συνέβησαν ὀρθῶς ἢ ἔπρεπε νὰ γίνουν κατ' ἄλλον τρόπον. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν συναισθηματικὴν καὶ τὴν προβληματικὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν σχέσιν των πρὸς τὰ δρῶντα πρόσωπα ἐξέφρασεν ἀργότερον ἡ τραγωδία, διὰ νὰ τονίσῃ εἰς μίαν πολιτικῶς ρευστὴν ἐποχὴν τὴν εὐθύνην⁹² τῶν πρωταγωνιστῶν (Αἰσχύλος), εἰς μίαν ἐποχὴν πολιτικῆς ἰσχύος τοῦ δήμου τὸ μεγαλεῖον τῆς πράξεως (Σοφοκλῆς) καὶ εἰς μίαν ἐποχὴν κάμψεως τοῦ πολιτικοῦ ἥθους τὴν συντριβὴν τοῦ ἀνθρώπου ὅχι μόνον ἐνώπιον τοῦ ἀφεύκτου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἰδικὴν του ἀνεπάρκειαν, ὅπως ὁ «μαινόμενος» Ἡρακλῆς

τοῦ Εὐριπίδου, ὁ ὁποῖος κατέληξε μετὰ τοὺς ἄθλους — ἀντιθέτως πρὸς τὴν μυθικὴν ἐξέλιξιν — εἰς τὸν φόνον καὶ τὴν ψυχικὴν ἐξουθένωσιν.

Ἐὰν ὁμοίως ἡ Λυρική ποίησις τῆς Ἰωνίας ἀπέφυγεν ἕνεκα τῆς κοινωνικῆς καταδίκης τῶν μυθικῶν χάριν τῶν αἰσθητῶν καὶ ἀριθμουμένων: τῶν «λογικῶν» πραγμάτων⁹³, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ἐμπορικῶς ἡ ζωὴ, ἐσκεμμένως τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπήγαγεν ἡ δύναμις τῶν πολιτικῶς κατωχυρωμένων γαιοκτημόνων, ὁ ποιητικὸς λόγος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐστράφη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ὑπεχρέωσε τοὺς ἐκθειάζομένους διὰ τὸν ἡρωϊσμόν των ἀνθρώπους νὰ ὁμιλήσουν. Περίφημοι διὰ τὰ ἔργα των ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι συνεκρούσθησαν πρὸς τὴν βίαν καὶ τὴν ὑπέταξαν ἠθικῶς ἢ πραγματικῶς, ἐδίδαξαν ἐκ τοῦ τάφου διὰ τῆς ὑποδείξεως τοῦ τρόπου τῆς ἰδικῆς των διαγωγῆς, ὅσους ἐζήτησαν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ὀδύνην τῆς ὑπάρξεως συμπαράστασιν. Ἐκ τῶν λαϊκῶν αὐτῶν διηγήσεων ἡρωϊκῶν ἐπιτευγμάτων, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὁποίων ὁ πρωταγωνιστὴς ἔ λ α β ε π ρ ο σ ω π ι κ ῶ ς τ ὸ ν λ ὅ γ ο ν, προέκυψεν ὡς ἱερὰ πρᾶξις ἐκ μέρους ὄσων ἐμιμήθησαν ἐποπτικῶς τὸ μεγαλεῖον⁹⁴, ἡ τ ρ α γ ω δ ί α⁹⁵.

Εἰς τὴν δραματικὴν παράστασιν τῆς ἡρωϊκῆς συμπεριφορᾶς ἐπρωτοστάτησεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ «ἥρωες»⁹⁶ Διόνυσος, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ὁποίου τὸν ὑπεδέχοντο καὶ τὸν ἐμιμοῦντο κατὰ τὰ παλαιὰ ποιμενικὰ ἔθιμα τῆς πατρίδος του Θράκης ἐντὸς δέρματος τράγων. Οὐσιαστικῶς ὁμοίως ὁ διωκόμενος καὶ κρεουργούμενος, ἀλλὰ πάντοτε ζῶν καὶ εἰς τὸ τέλος νικητῆς θεὸς ἰδιοποιήθη διὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ «τραγικοῦ» πάθους καὶ τοῦ θριαμβευτικοῦ του ἀγῶνος ἐναντίον τῶν φοβερῶν του ἐχθρῶν τὴν ποιητικὴν ἀνάκλησιν τῶν ὑποδειγματικῶν προσώπων εἰς τὴν ζωὴν ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος τῆς ἡρωολατρίας. Καὶ διότι τὰ πρότυπα τῆς συμπεριφορᾶς ἐλατρεύοντο ἀρχικῶς εἰς τὸν τόπον τῆς ταφῆς των, ἐθεωρήθη καὶ ἡ «θυμέλη», ὁ βωμὸς τῆς θυσίας, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπετίθετο, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἡρώων, ὅτι εὐρίσκονται τὰ ὑπολείμματα τοῦ σώματός του, ὡς κέντρον τοῦ δράματος. Ἐὰν ὁμοίως ἡ λατρεία τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος

ἐξέπεμπεν ἐκ τοῦ τάφου τὴν προφυλακτικὴν δύναμιν, ἦτο ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς μίαν συγκεκριμένην περιοχὴν, ὅσοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐκπατριθοῦν καὶ ἱδρυσαν τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν τῆς Μ. Ἀσίας, διέκοψαν τὴν λατρευτικὴν τῶν σχέσιν πρὸς τὸ γένος τῶν ἡρώων, τοὺς ὁποίους ἀντελήφθησαν ἔκτοτε ἀνεξαρτήτως τῆς μαγικῆς τῶν ιδιότητος ὡς περιφήμους θνητοὺς τοῦ παρελθόντος, ἱκανοὺς νὰ λαμπρύνουν διὰ τῆς ποιητικῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῶν ἐκπληκτικῶν τῶν ἔργων τὴν κοινωνίαν τῶν θαυμαστῶν τῶν, τῶν πρώτων γαιοκτημόνων τῆς Ἰωνίας. Μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν ὁμως τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἐχθρικῶν διαθέσεων τῆς Λυδίας ἐπὶ τῶν Μερμναδῶν, ὅποτε ἡ ζωὴ τῶν Ἰωνικῶν ἀστεῶν μετέθεσε τὸ οἰκονομικὸν τῆς βάρος εἰς τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον, ὅσοι ἐνδιαφέροντο διὰ τὴν συντήρησιν τῆς παραδόσεως συνεκρούσθησαν πρὸς τὴν νέαν κοινωνικὴν τάξιν, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τότε τὰ ἡρωϊκὰ πρόσωπα τῆς ἀριστοκρατίας ἀπαράδεκτα πρὸς μίμησιν. Ὁ τοπικὸς χαρακτήρ τῆς ἀμυντικῆς δυνάμεως τῶν ἡρώων εἶναι διὰ τοῦτο ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὴν ἀντιμυθικὴν διάθεσιν τῶν πρώτων ὀπαδῶν τοῦ λόγου εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ βασικὴ αἰτία τῆς ἀπουσίας τοῦ τραγικοῦ δράματος εἰς τὴν Ἰωνίαν.

Ὅσον ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα ἐξατομικεύετο ἡ ζωὴ διὰ τῆς καταλύσεως τῶν παλαιῶν θεσμῶν ἕνεκα τῆς μετατοπίσεως τοῦ κέντρου τῶν συλλογικῶν πράξεων ἐκ τοῦ παραδοσιακῶς συνεχομένου ἀγροτικοῦ κόσμου εἰς τὸ ἐμπορικῶς νεωτερίζον καὶ φυλετικῶς ἀνομοιογενὲς ἄστυ, τόσον ἔχανεν ἡ τραγωδία τὰ μυθικὰ τῆς στοιχεῖα, διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς, νὰ θέσῃ τὴν δόξαν τῶν ἡρώων εἰς δευτέραν μοῖραν ἐνώπιον τοῦ ἐρωτήματος, εἰς τί ἀπέβλεπεν ὁ ἕκτακτος ἄνθρωπος διὰ τῆς πράξεώς του⁹⁷. Μὲ τὴν πάροδον διὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἐντὸς τῆς ἐν τῷ μεταξύ δημοκρατικῆς κοινωνίας δὲν συνετελεῖτο μόνον δραματικῶς ἡ μετάβασις τῶν ἐξαιρέτων προσώπων τοῦ παρελθόντος «εἰς ἄλλο γένος», ἀλλ' ἰδίως ἡ προβολὴ τοῦ ζῶντος κοινοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐντρομος καὶ πλήρης οἴκτου

ἔβλεπε τὴν ἐξιδανίκευσιν τοῦ τραγικοῦ πάθους, εἰς τὴν σκηνὴν τῶν ἀγίων γεγονότων τῆς ὑπάρξεως, εἰς τὸν παιδαγωγικὸν χῶρον τῆς δοκιμασίας καὶ τοῦ ἐξαγνισμοῦ τῶν συγκλονιστικῶν βιωμάτων καὶ τῶν ἀποφασιστικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀστικοῦ βίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

VI

ΔΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΝ ΘΕΟΤΗΤΑ

Ἡ στροφή τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς θείας πράξεως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην εὐθύνην συνετελέσθη προληπτικῶς διὰ τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἐκεῖ ἔχασεν ὁ ὕψιστος τῶν Ὀλυμπίων τὴν πατρικὴν του διάστασιν, προτοῦ ὑποχρεωθῆ νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ δήμου: «Ὡς καὶ ὅσα δῆσειεν Ζεὺς, ταῦτ' ἐξὸν Ἡρακλεῖ λῦσαι»⁹⁸. Διὰ τὰ γένη τῶν ἀριστοκρατῶν, χάριν τῶν ὁποίων συνέθεσαν τοὺς στίχους των οἱ ραψῶδοι, ὁ ὑπέρτατος θεὸς ἦτο βεβαίως «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε»⁹⁹, διὰ τὸν φυλετικῶς ἀνάμικτον ὁμῶς πληθυσμόν, ὁ ὁποῖος ἀνεχώρησεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ Πειραιῶς («Ἀθηναῖοι ναῦς τε διδῶσιν ἐς τὸν πλοῦν καὶ αὐτοὶ σφίσι ἐς τὴν ἀποικίαν ἐγένοντο ἡγεμόνες»¹⁰⁰), διὰ νὰ συνδεθῆ θρησκευτικῶς ὑπὸ τοῦ Λυκίου θεοῦ τῆς Δήλου πρὸς κατάκτησιν τῶν Μικρασιατικῶν του ἐδαφῶν, ἡ πατρότης αὐτῆ ἐθεωρήθη ἀπαράδεκτος μῦθος: «Οὐκ ἔστιν ὁ Ζεὺς πατρῷος; — Οὐκ ἔστιν, ἦν δ' ἐγώ, αὕτη ἡ ἐπωνυμία Ἰώνων οὐδενί, οὔθ' ὅσοι ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως ἀπωκισμένοι εἰσὶν οὐδ' ἡμῖν, ἀλλὰ Ἀπόλλων πατρῷος»¹⁰¹.

Εἰς τὴν Ἰωνίαν ὁμῶς δὲν ἔχασε μόνον ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ κράτους τὰ πατρικά του δικαιώματα, ἀλλὰ γενικῶς ἡ μυθολογία τὴν ἠθικὴν της ὑπόληψιν, ἐφ' ὅσον οἱ ἀποικοὶ ἀπεδεδεσμεύθησαν ἐκ τῶν θείων προσώπων τῆς μητροπόλεως, τὰ ὁποῖα ἐτάσσοντο κατὰ κανόνα ὑπὲρ τῶν κρατούντων καὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνδεδεμένα, ὅπως οἱ ἥρωες, πρὸς τὴν γεωγραφικὴν μορφήν τοῦ τόπου. Ὁ ἀπόκληρος τῆς γῆς ἐφθασεν ἐναντίον ἐνὸς φυσικοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν ἀρνητικὴν ὄψιν διὰ τὴν ζωὴν καὶ τῶν ἀγνώστων ἀνθρώπων, τὴν ἀνοχὴν τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἐκβιάσῃ διὰ παντὸς μέσου, εἰς τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρωπίνως δυνατοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ποιμένα, ὁ ὁποῖος ἔπραττεν ὡς ὄργανον τοῦ γενικοῦ ἤθους, ὅπως τὸ καθῶρι-

ζεν ὡς συντελεστής τῶν γεγονότων ὁ αἰθέριος ἐκπρόσωπός του καὶ πρὸς τὸν γεωργόν, ὁ ὁποῖος ἐξεμαίευεν, ὅ,τι ἐκυοφόρει πρὸς χάριν του ἢ θεὰ τῆς εὐφορίας. "Ὅσοι εὐρῆκαν κλῆρον εἰς τὰ πλοῖα, συναπεκόμισαν ἀσφαλῶς εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τὸν θεὸν τῆς πατρίδος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθεσεν ἀρχικῶς τὴν ὑπερνίκησιν τῆς ναυτικῆς δυσκολίας. Τόσον ὁμῶς ὁ φωτογενῆς γενάρχης τῶν ἀριστοκρατῶν, τοὺς ὁποίους ἐξετόπισαν οἱ Δωριεῖς, ὅσον καὶ ὁ γονιμοποιὸς κύριος τῆς γῆς, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ μέσον τῶν ναυκλήρων ὀπαδῶν του ἔδωσεν ἀργότερον τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δεσπόζει τοῦ ὑγροῦ κόσμου, δὲν ἐτόλμησαν νὰ νυμφευθοῦν τὴν θεὰν τῶν κυμάτων ἐκ φόβου, μήπως γεννήσουν διάδοχον ἀνώτερον τῆς δυνάμεώς των:

«Θῦνεκεν πεπρωμένον ἦν φέρτερον πατέρος
ἀνακτα γόνον τεκεῖν
ποντίαν θεόν, ὃς κεραυ-
νοῦ τε κρέσσον ἄλλο βέλος
διώξει χερὶ τριόδον-
τος τ' ἀναιμακέτου»¹⁰²

Ἡ συμβουλή τῆς Θέμιδος, ἡ ὁποία ἔπεισε τὸν Δία καὶ τὸν Ποσειδῶνα νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς ὄφελος ἑνὸς θνητοῦ¹⁰³, νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τὴν Θέτιδα νὰ τύχη «βροτέων λεχέων»¹⁰⁴, ἐδόθη τὴν παραμονὴν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα τὸν προεκάλεσαν. Ἐκ τοῦ συνδέσμου τῆς θεᾶς τοῦ πελάγους πρὸς τὸν Πηλέα, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τὸν γεωργικόν του τόπον εἰς τὴν Θεσσαλίαν¹⁰⁵, διὰ νὰ πλεύσῃ μεταξὺ τῶν «ἀρίστων τῆς Ἑλλάδος»¹⁰⁶ πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος τῆς Κολχίδος, ἐγεννήθη ὁ περίφημος ἥρωας τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῆς Τροίας, ἐνῶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐορτῆς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ μοιραίου γάμου προέκυψεν ἕνεκα τοῦ μήλου τῆς Ἐριδος μεταξὺ τῶν θεῶν ἡ φιλονεικία, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο διὰ τῶν Παναχαϊκῶν τῆς συνεπειῶν νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν ἔργων πρὸς τὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἐποχὴν βεβαίως ἐκείνην οἱ ἥρωες ἀκόμη εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν θείαν κηδεμονίαν, ἦσαν ἐν τούτοις ἤδη βασικῶς ὑπεύθυνοι διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν

καὶ κατὰ συνέπειαν διὰ τὴν νίκην καὶ τὴν ἥτταν, τὴν δόξαν ἢ τὸ ὄνειδος, διὰ τὴν πορείαν τῶν γεγονότων τῆς ὑπάρξεως, τὰ ὅποια ἐμφανίζονται ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας ὡς ἐπακόλουθα τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας. Ἐξ αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς εὐθύνης, ἢ ὅποια ἐδημιουργήθη διὰ τῆς ἡρωϊκῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεοῦ, κατάγεται ἡ πολιτικὴ ἀξίωσις τῆς δικαιοσύνης, ἡ συναίσθησις τῆς τραγικότητος τοῦ βίου καὶ ἡ ἀναζητήσεις τῆς ἀληθείας, ἡ προϋπόθεσις τῶν δημοκρατικῶν ἀγώνων, τῆς ποιήσεως τῶν ἠθικῶν συγκρούσεων καὶ τοῦ λογικοῦ ἐρωτήματος, περὶ τίνος πρόκειται εἰς τὸν κόσμον.

Διὰ τῆς ναυτικῆς ἐκστρατείας τοῦ πληρώματος τῆς Ἀργοῦς καὶ ὄσων ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ διὰ τῶν «ἀλὸς ἵππων»¹⁰⁷ παρεβίασαν τὸν πορθμὸν πρὸς τὸ Βόσπορον καὶ τὸν Εὐξείνιον πόντον, διὰ νὰ κυριαρχήσουν μετὰ τὸ ἐπίτευγμα εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ὡς ἀντίπαλοι καὶ διάδοχοι τῶν Φοινίκων, τὰ ναυτικὰ ὀρμητήρια τῶν ὁποίων ἐξεπόρθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑξῆς αἰῶνος π. Χ. οἱ Ἀσσύριοι, ἡ ζωὴ ἀπέκτησε μίαν ἐμπειρικὴν διάστασιν, ἢ ὅποια δυσκόλως συνεβιβάζετο πρὸς τὴν θείαν ἐνέργειαν. Διὰ τῆς πειρατείας καὶ μεταφορᾶς προϊόντων ἀπὸ τῆς μιᾶς ἀκτῆς εἰς τὴν ἄλλην ὁ τυχοδιωκτικὸς κόσμος τῆς Ἑλλάδος ὑπεχρεώθη νὰ ἐκτιμήσῃ πλὴν τῆς σωματικῆς ρώμης ἰδίως τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ὑπέρβασιν τῶν συνεχῶν ἀντιξοοτήτων τοῦ ὑγροῦ περιβάλλοντος. Ἡ θάλασσα δὲν ἀνέπτυξε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν ἱερὸν χαρακτῆρα τῆς γῆς, διὰ νὰ γίνῃ τὸ πεδίον τοῦ Ὀδυσσηροῦ, ἀλλὰ νικηφόρου ἀγῶνος τοῦ Ὀδυσσεῦς ἐναντίον τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεώθη παρὰ τὴν ὀργὴν του νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ χωρὶς ὑπερφυσικὴν ὑποστήριξιν εἰς τὴν τόλμην τῶν ριψοκινδύνων ἐμποροναυτῶν καὶ τῶν ἐπιστημόνων τῆς Ἰωνίας, οἱ ὅποιοι τὴν ἐθεώρησαν ὡς οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς φύσεως¹⁰⁸. Ἀντιμέτωποι συνεχῶς νέων ἀντιστάσεων, διὰ τῆς κάμψεως τῶν ὁποίων ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἰσοφαρίσουν καὶ νὰ ὑπερβάλουν νομισματικῶς τὴν παραγωγὴν «τῶν τὰς οὐσίας ἐχόντων»¹⁰⁹ εἰς τὴν πατρίδα, τὴν ὅποιαν ἔπρεπε

ταυτοχρόνως να θρέψουν, διότι δεν ήτο εις τὸ περιθώριον τοῦ Λυδικοῦ κράτους αὐτάρκης εἰς τρόφιμα, οἱ ποντοπόροι ἀνέπτυξαν μίαν μοναδικὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς των αὐτοπεποίθησιν, παρατηρητικότητα καὶ κριτικὴν διάθεσιν, τοὺς ἀπαραιτήτους ἀνθρωπολογικοὺς ὄρους, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ μετατρέψουν ἐντὸς ὀλίγου τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν δομὴν τοῦ Ἰωνικοῦ κόσμου. Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἀστικῶν τῆς δεδομένων ἢ Ἑλληνικῆ ἀποικία τῆς Μ. Ἀσίας ἐπρεπε διὰ τοῦτο νὰ μεταβάλη διοικητικὴν τάξιν, νὰ καταρρίψῃ ἐνώρις τὴν βασιλείαν, νὰ περιορίσῃ τὰ δικαιώματα τῶν γαιοκτημόνων καὶ νὰ θέσῃ τοὺς θείους ἐκπροσώπους τῶν οἰκογενειακῶν συμφερόντων ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, γεγονός τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς τὴν ἰδέαν μιᾶς θεότητος ἀσχετοῦ πρὸς τὰ ἐνδεῆ πρόσωπα τῆς φυλετικῆς λατρείας.

Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν βεβαίως οἱ πρόσφυγες τῆς Ἑλλάδος ἐγνώρισαν νέους θεούς, δι' ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων, τὸν κατελθόντα ἐπὶ παραδείγματι ἐκ τῆς Εὐρώπης μέσφ τῶν Θρακικῶν λαῶν Μυσῶν καὶ Φρυγῶν¹¹⁰ «μαινόμενον»¹¹¹ ἐπισκέπτῃ τῆς ψυχῆς Διόνυσον¹¹², ἔδειξαν ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν λόγφ τοῦ συγκινησιακοῦ του χαρακτῆρος, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεπε μίαν ἰδιωτικὴν σχέσιν ἀπέναντί του ἐπέκεινα τῶν κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν πρὸς τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα τοῦ πελάγους¹¹³, ὁ θεός, χάριν τοῦ ὁποῖου παρήλαυνεν εἰς τὴν Σμύρνην «μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι μεταρσία τριήρης»¹¹⁴ καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδόθη ἀργότερον ἢ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου¹¹⁵, ἐπλευσεν ἐκ τῆς Ἰωνίας εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ συνδεθῇ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν τῶν μεταμφιεζομένων εἰς τράγους αἰγοβοσκῶν ὄπαδῶν του, οἱ ὅποιοι ἔφθασαν ἀπὸ τῶν Μυκηναϊκῶν ἰσως χρόνων¹¹⁶ καὶ μετέπειτα πεζῆ μέχρι τῆς Βοιωτίας. Ἐκεῖ ἐλέχθη, ὅτι τὸν ἐγέννησεν ἡ (ἀγροτικὴ θεὰ τῆς Θράκης) Σεμέλη (σλαβ. zemlja — γῆ¹¹⁷), διὰ νὰ διδάξῃ τὴν ἀπόδρασιν ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς διὰ τοῦ χοροῦ καὶ τῆς μέθης εἰς τοὺς ὑφισταμένους τὴν ὠμότητα τῶν κυριάρχων¹¹⁸, οἱ ὅποιοι κατεδίωξαν τὴν λυτρωτικὴν του λατρείαν καὶ ὑπὸ τῆς Ὀρφικῆς παραδόσεως ἐξελήφθησαν ὡς αἰμοβόροι «Τιτᾶνες»¹¹⁹.

Κυρίως όμως οί Ἴωνες ἔνεκα τῆς ναυτικῆς των ὑποχρέωσης νὰ ἐπισκέπτονται χάριν τοῦ ἐμπορίου «ἀλλοθρόους ἀνθρώπους¹²⁰ ἀλλογνώτῳ ἐνὶ δήμῳ»¹²¹ ἀντελήφθησαν τὴν σχετικὴν τῶν διαφορῶν, ἀναλόγων πρὸς τὰ ἔθιμα τῆς ἐκάστοτε χώρας ἐκφραζομένων καὶ παρισταμένων θεῶν, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ ἔχουν τόσην σχέσιν πρὸς τὴν ἀληθινὴν θεότητα, ὅσην θὰ εἶχε καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῶν θεῶν ἐκ μέρους τῶν ζώων, ἐὰν ἐκεῖνα ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ζωγραφίσουν καὶ νὰ συμπεριφερθοῦν, ὅπως οἱ ἄνθρωποι :

«Ἄλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες <ἵπποι τ' > ἢ ἑλέοντες
ἢ γράψαι χεῖρεςσι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίας
καὶ <κε> θεῶν ιδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν
τοιαῦθ' οἷόν περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον <ἐκαστοὶ>»¹²²

Ὅ,τι διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς θεός, ἦτο εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ αὐτοπεριγραφή των ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ θεοῦ, ὁ ὅποῖος ὄχι μόνον δὲν εἶχε τὰ ἐπὶ μέρος ἐθνικὰ καὶ τοπικὰ του χαρακτηριστικὰ, ἀλλ' ἦτο ἄσχετος τόσον τῆς σωματικῆς ὅσον καὶ τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου :

«Εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος
οὔτι δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα»¹²³

Διὰ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς διεθνοῦς ἐμπειρίας ἐτέθησαν εἰς τὴν Ἰωνίαν οἱ ὄροι τῆς φιλοσοφικῆς ἐξιδανικεύσεως τοῦ θεοῦ. Τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν τάσιν ἐνίσχυσεν ἡ ἀστικὴ ἀντίθεσις πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς ἐπιτρόπους τῶν κοινωνικῶν προνομίων καὶ ἀργότερον ἡ μνησικακία τῶν πολιτικῶς ἐξουδετερωθέντων ἀριστοκρατῶν ἐναντίον τῶν θείων ὑποστάσεων τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας¹²⁴. Ὅ,τιδὴποτε κατὰ καιροὺς καὶ τόπους ἐθεωρεῖτο θεῖος χαρακτήρ, ἦτο μία ἐνδεὴς ὑπόθεσις. Ὁ ἄνθρωπος ἐξεθείαζεν ἀπλῶς τὴν ἰδικὴν του φύσιν καὶ παρουσιάζετο, ἔστω καὶ ἂν ὑπερεῖχε πνευματικῶς τῶν ὁμοίων του, τόσον γελοῖος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὑπερφυσικοῦ ὄντος, ὅσον θὰ ἦτο συγκρινόμενος πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος «πιθήκων ὁ κάλλιστος. Ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς τὸν θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει

καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι»¹²⁵. Διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ὑπερτάτου προσώπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ θρησκευτικὸν ὄνομα τοῦ κυριωτέρου θεοῦ. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμοίως τὸ πρῶτον ἀξίωμα τοῦ κόσμου δὲν ἐξεφράζεται κατὰ τὰ λεγόμενα διὰ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ὀλυμπίων καὶ δὲν ἐκαλύπτετο διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὑπὸ τῶν παραστάσεων τῆς ἐπικλήσεώς του: «Ἐν τὸ σοφὸν μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα»¹²⁶. Ὅ,τι-δήποτε λεχθῆ διὰ τὸν παγκόσμιον λόγον τῶν γεγονότων, θὰ εἶναι κατὰ βάσιν μία ἔκφρασις τῶν συντελουμένων ἕνεκα τῆς ἐνεργητικῆς του ὑπεροχῆς. Οὐσιαστικῶς ἡ ἀρχή, ἐκ τῆς ὁποίας κατάγεται ἡ κίνησις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ της περιβάλλοντος, δημιουργεῖ τὰ φαινόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ «ἀπολύτου», εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἰσχύουν τὰ μέτρα τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως λόγῳ τοῦ χάσματος, τὸ ὁποῖον τὴν διακρίνει ἐξ ὅλων τῶν κοσμικῶν της κατηγορημάτων: «Ὅκόντων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν, ὅτι σοφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον»¹²⁷.

Διὰ τοῦ ἀντιπαραδοσιακοῦ ἀγῶνος τῆς κοινωνικῶς ἀνερχομένης διὰ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου ἀστικῆς τάξεως καὶ διὰ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν παραδόσεων εἰς τὰ κέντρα τῆς θαλασσινῆς τῶν ἐπικρατείας οἱ Ἴωνες ἐθεμελίωσαν τὴν ἐννοίαν τῆς ὑπερβατικῆς θεότητος, διὰ νὰ δώσουν ἀργότερον εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ πολιτιστικοῦ των πνεύματος δυτικῶς τοῦ Αἰγαίου τὴν ἀφορμὴν ὅχι μόνον νὰ θέσουν τὸ ζήτημα τῶν θείων ὄντων ἐκτὸς τοῦ τομέως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης («περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὡς εἰσὶν οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐθ' ὁποῖοί τινες ιδέαν»¹²⁸) κατὰ τὴν περίοδον τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς τοῦ δήμου, ἀλλ' ἐπίσης νὰ διαγράψουν τὰ γνωρίσματα τοῦ πρακτικοῦ των συνδέσμου πρὸς τὸν κόσμον ὡς ἀπαράδεκτα διὰ τὴν θεωρητικὴν των φύσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντριβῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς στροφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἔσω: «Πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεῶν τοῖς θεοῖς; πότερα τὰς δικαίας; ἢ γελοῖοι φανοῦνται συναλλάττοντες καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόντες καὶ ὅσα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείους;.. ὑπομένοντας

τὰ φοβερὰ καὶ κινδυνεύοντας ὅτι καλόν; ἢ τὰς ἐλευθερίους; τίνοι δὲ δώσουσιν;.. αἱ δὲ σώφρονες τί ἂν εἶεν;.. διεξιοῦσι δὲ πάντα φαίνοιτ' ἂν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ καὶ ἀνάξια θεῶν... ἢ δὲ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια μακαριότητι διαφέρουσα θεωρητικὴ ἂν εἴη»¹²⁹. Ἐὰν ἀργότερον ὁ κόσμος ἀπέκτησεν ὑπὸ τὰ προσωπικὰ καθεστῶτα τῆς βίας ἀπάνθρωπον χαρακτῆρα, ἦτο φυσικὸν διὰ τὴν εὐσέβειαν τῆς θεωρίας νὰ κορυφώσῃ τὴν ἀρνητικὴν αὐτὴν τάσιν ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ θεοῦ παράγοντος καὶ νὰ τὸν παρουσιάσῃ διὰ μιᾶς συστηματικῆς ἀποφατικῆς θεολογίας ὡς πνευματικὸν ἀντίποδα τοῦ κόσμου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΑΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ